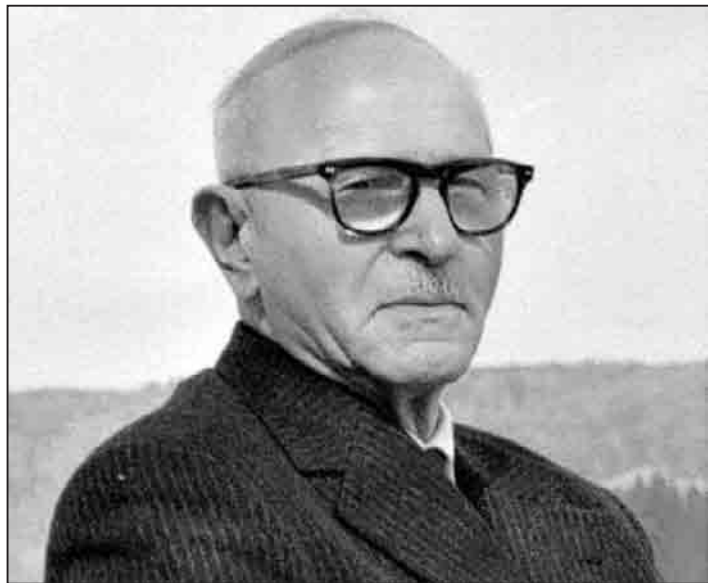

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100

□ *Bu dəyərli fikirlərin müəllifi ömrünün 43 ilini mühacirətdə keçirmiş və qərrib ölkədə də əbədiyyətə qovuşaraq dəfn edilmiş, azadlıq mücahidi, böyük ədib Ceyhun bəy Hacıbəylinin yaxın dostlarından biri, doktor Əziz Alpautdur. Ə. Alpaut Ceyhun bəyin vəfatı ilə bağlı “Mücahid” (yanvar-fevral 1963-cü il) adlı məcmuədə yazırdı: “... Nur içində yatasan, sevimli ağabəyimiz! Vətən səni unutmayacaq, bir gün bağrına basacaqdır.”*

Əziz Alpautun uzaqgörənliklə söylədiyi həmin gün gəlmişdir. Yazıçı, publisist, tərcüməçi, diplomat, ictimai xadim, mədəniyyətimizin xaricdəki yorulmaz təbliğatçısı Ceyhun bəy Hacıbəyli uzun ayrılıqdan sonra daim həsrətlə yaşadığı doğma Vətəninə ədəbi irsində dönərək, ağuşunda özünə həmişəlik məskən salmışdır.

Doğrudur, Ceyhun bəy sağlığında canından çox sevdiyi Azərbaycana qayıda bilmədi. Cismi də qürbətdə qaldı. Lakin onun zəngin irsi bu gün Vətəndədir. Və xalqımız buna görə böyük vətəndaş, dəyərli ziyalı Ramiz Abutalıbova minnətdardır. Məhz onun sayəsində Ceyhun bəyin arxivi Azərbaycana gətirilərək, tədqiqatçıların ixtiyarına verildi. Hazırda C. Hacıbəylinin irsinin bütün bir qismi Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində, 649 sayılı fondda mühafizə olunur.

Həqiqətən, Vətən bu böyük şəxsiyyəti bağrına basmışdır. İndi onun yubileyi Vətəndə, ölkə başçısının sərəncamı ilə rəsmi surətdə qeyd olunur, əsərləri nəşr edilir və s.

Bu günlərdə çox hörmət bəslədiyim ziyalılarımızdan biri, C. Hacıbəyli irsinin dəyərli tədqiqatçısı, tanınmış alim Abid Tahirli yenidən işıq üzü görmüş iki kitabı - Ceyhun Hacıbəylinin “Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür” memuarını, eləcə də “Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri “ni məna hədiyyə etmişdir. Çox qiymətli olan bu

kitablara görə Abid müəllimə dərin təşəkkürümü bildirirəm. Hər iki kitab tükənməz sevgi ilə nəfis şəkildə hazırlanıb nəşr olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi münasibətilə respublika Prezidentinin 10 yanvar 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə bu ili Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili elan etməsi, AXC-nin yaranış tarixində silinməz izləri olan Ceyhun bəy Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlərin daha geniş təbliği baxımından bu nəşrlər olduqca əhəmiyyətlidir və yubileyə dəyərli ərməğandır.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası seriyasından olan “Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri” Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən nəşr edilmişdir. Cildin baş redaktoru, akademik İsa Həbibbəyli, məsul redaktoru, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nəkrur Cəbbarlı, tərtib edəni, ön sözün və qeydlərin müəllifi – filologiya elmləri doktoru Abid Tahirlidir.

367 səhifədən ibarət kitabı Ceyhun bəy Hacıbəylinin Parisdə, müxtəlif illərdə qələmə aldığı və xarici mətbuatda dərc etdirdiyi hekayələri, sinopsisləri – “Müəzzinin lənəti”, “Baş tutmayan ziyarət”, “Stalinin öpüşü və ya staxanovçu Fatimə”, “Nejdanovun işi”, elmi araşdırmaları - “Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)”, XIX əsrin azərbaycanlı tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov”,

publisistik yazıları – “Şamaxı Məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı”, “Əhməd Cavad faciəsi”, “SSRİ-də ziyalılar”, “İlk Azərbaycan operası necə yarandı”, “Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür” memuarı, eləcə də Ceyhun Hacıbəylinin 125 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 19 noyabr 2015-ci il tarixli sərəncamı və Abid Tahirlinin “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yoluna bir nəzər” adlı maraqlı ön sözü salınmışdır.

Kitabda çap olunan C. Hacıbəylinin “Şamaxı məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı”, “Əhməd Cavad faciəsi” məqalələrindən başqa (onlar Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmışdır – S. Q.) bütün yazıları fransız və rus dillərindən tərcümə edilmişdir. “Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)” əsərini filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Bayram Ağayev, “İlk Azərbaycan operası necə yarandı” məqaləsini rus dilindən Oktaedr Qəbələli, digər əsərləri Mirzəbala Əmrahov fransızcadan dilimizə çevirmişlər.

Ceyhun bəyin bütün yazıları, istər bədii əsərləri və publisistikası, istər elmi araşdırması, istərsə də memuarı ictimai-siyasi və ideoloji cəhətdən çox dəyərlidir və bu gün də aktualdır. C. Hacıbəyli qələmindən çıxan bütün əsərlər maraqla oxunur və düşündürür. Sanki tariximizi vərqələyir, Azərbaycanın başına gətirilən müsibətləri görür, faciəli situasiyaların şahidi olur. Müəllif tərəfindən ürəkəğrısı ilə qələmə alınmış bu yazıları oxucu da həyəcanla mütaliə edir və həmin acınacaqlı illəri yaşayır.

Azərbaycan mədəniyyətinin, tarixinin inkişafı və təbliği sahəsində də Ceyhun bəy yorulmadan fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, hələ Bakıda yaşadığı illərdə böyük qardaşı, dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin bütün Şərq aləmində ilk operası olan, bu il yaranmasının 110 illiyini qeyd etdiyimiz “Leyli və Məcnun” əsərinin ərsəyə gəlməsində iştirak etmişdir. Onu sonra, Ləz, Fransada yaşadığı illərdə fransızcaya çevirmişdir. Parisdə Ü. Hacıbəylinin dünya şöhrətli “Arşın mal alan” operettasını fransız dilinə tərcümə edərək

elə orada “Femina” Teatrında tamaşaya qoymuşdur. Mədəni irsimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz və s. mövzularda müxtəlif səpkili məqalələr yazmışdır.

C. Hacıbəylinin “İlk Azərbaycan operası necə yarandı” adlı məqaləsi də Fransada yazılmışdır. Bizim üçün çox önəmli olan bu məqalədə müəllif qardaşı Üzeyir bəyin bu opera üzərində nə qədər gərgin çalışdığını dönə-dönə vurğulayır. Özünün də operadakı iştirakından bəhs edir. Əsərin yaranması, məşqlərin keçirilməsi, tamaşanın uğurlu alınması baxımından məqalədə maraqlı faktlarla rastlaşırıq. Lakin ahıl vaxtlarında, hafizəsinə arxalanaaraq yazdığı üçün Ceyhun bəy burada bəzi unudulanlara yol vermişdir. Məsələn, Məcnunun ilk ifaçısının adını Hüseyn-qulu yox, Məmməd Hüseyn Sarablı, Leylinin birinci ifaçısı Əbbürrəhim Fərəcovun əvəzinə Əhməd Bədəlbəyli (qeyd edək ki, tərcüməçi “dvoynodny brat” ifadəsini xalaoğlu yerinə əmioğlu kimi çevirmişdir - S. Q.) yazmışdır. Doğrudur, Əhməd bəy Ağdamski (Bədəlbəyli) operanın ikinci tamaşasından etibarən Leyli obrazını yaratmışdır. Amma Leylinin ilk ifaçısı olmamışdır. Operanın ilk dirijoru kimi Üzeyir bəy Hacıbəyli göstərmişdir. Halbuki, ilk tamaşada Üzeyir bəy orkestrdə birinci skripkanın partiyalarını çalmışdır. Əsərdə ilk dəfə böyük dramaturqumuz Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev dirijor pultu arxasında durmuşdur. Sonrakı tamaşalarda isə Ü. Hacıbəyli özü orkestri idarə etmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu yazı Ceyhun bəyin qələmindən çıxdığı üçün çox qiymətli dir.

Böyük tədqiqatçının elmi araşdırması olan “Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)” əsəri də Qarabağın xalq yaradıcılığının tədqiqi və təbliği baxımından olduqca dəyərlidir. Bu əsəri Ceyhun bəy 1935-ci ildə Parisdə fransız dilində nəşr etdirmişdir. Araşdırma “Sözünü” və “Giriş” də daxil olmaqla otuz üç bölmədən ibarətdir: “Tapbaca”, “Alliterasiya”, “Qafiyəli xalq deyimləri”, “Xalq məzhəbələri”, “Uşaq kompozisiyaları”, “Qafiyə oyunları”, “Beşik nəğmələri”, “Ağılar”, “Yerli şəxsiyyətlər

haqqında məzəli və ya bəmərəli lətifələr”, “Ev heyvanlarının adları”, “Ailə üzvləri və qohumlar”, “Müraciət formaları”, “Zərəfatlar”, “Oyunlara giriş”, “Hekayətlərə giriş”, “Arvadlar haqqında”, “Mövsüm zərəfatları”, “Bir neçə şikəstə”, “Baya-tılar”, “Alqışlar”, “Qarğışlar və xüsusilə qadınlar arasında

Ceyhun Hacıbəyli stol arxasında sağdan ikinci

işlənen pis niyyətli arzular”, “Xüsusilə uşaqlara müraciətlə söylənən qarğışlar”, “Yalvarışlar”, “Hədə-qorxu”, “And içmək, inandırmaq”, “Oxşatmalar”, “Tərifləmələr”, “Xasiyyətlər”, “Bir neçə səciyyəvi ifadə”. C. Hacıbəylinin bu araşdırması Qarabağın dialekt və folklorunu mənimsəmək üçün çox dəyərli mənbədir. Azərbaycan xalq yaradıcılığının öyrənilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

C. Hacıbəylinin 235 səhifəlik “Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür” memuarı tədqiqatçı Abid Tahirlinin “Xəyal və həqiqətlərin bədii-publisistik təəcəssümü” sərlövhəli ön sözü ilə başlayır. Ədibin xatirələrini oxuyarkən müəllifin mühacirət həyatının nə qədər keşməkeşli, əzəbli olduğu açıq-aydın görünür. Yuxularını ədəbi priyom kimi qələmə alan Ceyhun bəy, əslində, yaşadığı bütün bir ömrü vərqələyir. O, yazır: “... Özüm-özümü inandırmağa çalışırdım ki, bu qəddar gerçəklik sadəcə bir xülyadır və mənim əsl həyatım yuxularda keçən həyatdır.” Daha sonra Ceyhun bəy qeyd edir ki: “Mənim üçün “yuxu kultu”nda (yuxuya pərəstiş) qənaətə gəldiyim daha

bir izahat var: ailəməzdə yuxuların oynadığı rol çox önəmli idi. Hətta, belə də demək olar ki, həyatımızın özü yuxulardan köçürülmüşdü.

1941-ci ildə, İkinci dünya müharibəsində Ceyhun bəyin təyyarəçi oğlu Ceyhun (Ceyçik) faciəli şəkildə həlak olur. Bu itkidən həssas qəlbli ata

çox üzürdü. Doğrudur, Ceyhun bəy Hacıbəyli kritik vəziyyətdən çıxdı. Lakin oğul itkisi onu ömrünün sonuna qədər müşayiət elədi.

Ceyhun bəy Hacıbəyli memuarında atasını, anasını, bacılarını, yaxınlarını xatırlayır. Anası və ortancıl qardaşı Üzeyir bəyi isə tez-tez yadına

salır. Anası Şirinbəyim xanımın vəfatı xəbərini Polşada, dostlarından eşitdiyini yazır: “Məni 30 il gözləyəndən sonra, bu bədbəxt müharibə başlamazdan az əvvəl, 1939-cu ildə anam söndü”, – deyər qeyd edir. Böyük ədibin Bakıya gətirilən arxivindəki saralmış bir qəzet parçasına kövrəlmədən baxmaq mümkün deyil. Bu, anası Şirinbəyim Əliverdibəyli – Hacıbəylinin vəfat etdiyini bildiren elan və Üzeyir bəy Hacıbəyliyə verilən başsağlıqlardır. Onun bir kənarında əski əlifba ilə “Kommunist”, 6 may 1939-cu il yazılmışdır. İlk baxışda kiçik görünən bu qəzet parçası Vətəninə, ailəsinə, doğmalarına uzun illər həsrət qalan oğula böyük bir itkidən xəbər verirdi. Ceyhun bəy nənəsinin (onlar analarına “nənə” deyər müraciət edərdilər – S. Q.) ölüm xəbərini bildiren bu qəzet parçasını qürbətdə uzun illər ana həsrəti ilə qovrularaq saxlamışdı. Taleyin hökmünə bax ki, saralmış qəzet parçası illər sonra bu böyük şəxsiyyətin Fransadakı arxivindən bütün irsi ilə bərabər yenidən doğma məmləkətə dönmüş və Vətəndə özünə əbədi ünvan tapmışdır.

Ceyhun bəy Hacıbəyli

vəfatından iki il əvvəl memuarında yazırdı: “Ayrıılığın qırx birinci ilini yaşayırsan. Sən onları bir daha görmədin və heç vaxt da görməyəcəksən: səninkilər – istər kişi, istər qadın – bir-bir yoxa çıxırlar... Və sən özün də...”.

C. Hacıbəylinin yaradıcılığı ilə tanış olarkən onun böyük qardaşı Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi xalqına, millətinə, Vətəninə bağlı, qorxmaz, cəsarətli, qürurlu, həssas, ölkəsinin müstəqilliyi, istiqlalı uğrunda daim çalışan və mübarizə aparan bir vətəndaş olduğunu görürük. Ceyhun bəyin yazıları başdan-baş mübariz ruhda. O, azad Azərbaycan uğrunda var qüvvəsi ilə çalışmış bir mücahiddir. Yazıları ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətimizi işğal edən bolşeviklərə, qondarma sosializm cəmiyyətinə qarşı vuruşmuşdur. Onun Avropada tariximiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz üçün etdikləri, gördüyü mühüm işlər, apardığı təbliğat, göstərdiyi fəaliyyət, birliyə təşəbbüs yazılarında aydın şəkildə sezişilməkdədir. Bu da Ceyhun bəyin ömrünün sonuna qədər davam etmişdir. Hətta vəfatından üç gün əvvəl yaxın dostu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sabiq daxili işlər naziri Mustafa Vəkiloğluna 19 oktyabr 1962-ci il tarixli məktubunda belə yazırdı: “Pək, möhtərəm qardaşım Mustafa bəy! Çox böyük təəssüflə sizə elan etməliyəm ki, sizləri ziyarət etmək mənə mümkün olmayacaq. Qəlb xəstəliyinə məltələ oldum, hətta ayaq üstə qalmaq mənə yasaqdır. Çox gözlədim, bir yaxşılıq hasil olmadı. Müalicə edirlər, lakin qəlb xəstə olduğundan təkrar nə yapa bilərəm ki? Krizlər olur, çox fəna halda oluram. Bunu da söyləməliyəm ki, ilk əlamət təmuzun (iyul – S. Q.) 8-də Paris Bloku iclasında baş verdi. İndi hərdən bir həmin qəlb sıxıntısı təkrar olur. Çox-çox təəssüf! Hər halda siz görüşlərinizi keçirin və mühacirətin bir yərə toplanmasına say edin, bu mühümdür. Əllərinizi sıxaraq, hamınıza dərin sevgilərimi izhar edirəm. Ceyhun”.

Bu məktubu yazdıqdan üç gün sonra, 22 oktyabr 1962-ci ildə Ceyhun bəy 71 yaşında infarktdan Parisdə vəfat etmişdir.

Bildirmək istərdik ki, “Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri” kitabında Ceyhun bəyin vəfatı tarixi 2 oktyabr 1962-ci il kimi getmişdir. Görünür, texniki səhvdir. Yaxşı olar ki, dəyərli kitablarda belə yanlışlıqlara yol verilməsin. Çünki gələcək nəsillər bunları təkrar edəcək və məxəz kimi də bu kitablara göstərəcəklər.

Səadət QARABAĞLI,
üzeyirbəyşünas